

Добко Т. Університет і богословська освіта в Україні: автономія знання та інтелектуальна потреба теології / Тарас Добко // Філософ. думка : спецвип. «Sententiae», [№] III (2012) : Християнська теологія і сучасна філософія. – Вінниця, 2013. – С. 200–212.

Тарас Добко

УНІВЕРСИТЕТ І БОГОСЛОВСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ: автономія знання і запит розуму на богослов'я

Здійснено аналіз актуального стану і перспективи перебування богослов'я в середовищі сучасного університету в Україні. Стверджено, що, попри об'єктивні і суб'єктивні труднощі для повноцінної присутності богослов'я і богословів у вищій школі, викликані пострадянською, постколоніальною і постмодерною спадщиною українського університету, існує запит розуму на богослов'я і розширення ідеї раціональності. Наведено аргументи на користь продуктивної взаємодії Церкви і богослов'я в університетських стінах, яка не скасовує питомої автономії академічної спільноти і не позбавляє Церкву впливу на ідентичність мислення богословів. В Католицькій Церкві ця взаємодія виражається формулою «nihil obstat» і по аналогії нагадує конструктивний дуалізм між сакральним і політичним авторитетом.

Ключові слова: богослов'я, університет, автономія, розум, раціональність, свобода. Церква, віра, Ратцінгер, Ньюман.

Предлагается исследование актуального состояния и перспективы пребывания богословия в современном университете в Украине. Утверждается, что, несмотря на объективные и субъективные преграды для полноценного присутствия богословия и богословов в высшей школе, вызванные постсоветским, пост-колониальным и пост-модерным наследием украинского университета, существует затребование разума на богословие и расширение идеи рациональности. Предлагаются аргументы в поддержку продуктивного взаимодействия Церкви и богословия в университетской среде, что не отменяет присущей академическому сообществу автономии и не лишает Церковь влияния на идентичность мышления богословов. В Католической Церкви такое взаимодействие выражается формулой «nihil obstat» и по аналогии напоминает конструктивный дуализм между сакральным и политическим авторитетом.

Ключевые слова: богословие, университет, автономия, разум, рациональность, свобода, Церковь, вера, Ратцингер, Ньюмен.

An analysis of the actual situation and prospect of the presence of theology in contemporary university in Ukraine is offered. In spite of objective and subjective obstacles for the full-fledged being of theology and theologians in higher education, stemming from post-Soviet, post-colonial and post-modern legacy of Ukrainian universities, there is an intellectual appeal for theology and expansion of the idea of rationality. The productive interaction between the Church and theology that does not cancel the proper autonomy of academic community and does not deprive the Church of its influence on the identity of theologian's reflections is studied. In Catholic Church such interaction is expressed in the formula «nihil obstat» and analogically resembles the constructive dualism between sacral and political authority.

Key words: theology, university, autonomy, intellect, rationality, freedom, Church, faith, Ratzinger, Newman.

Вступ

Уже протягом 20 років української незалежності не стихає дискусія навколо питання впровадження богослов'я в систему вищої освіти і підготовки наукових кадрів в Україні. Формально, богослов'я вже визнане на державному рівні як академічна й наукова спеціальність. Навесні 2002 року після десятиліття поневірян'я в українському просторі вищої освіти богослов'я нарешті було офіційно визнане українською державою як академічна ділянка знань. На мові права богослов'я, як окрема спеціальність, рішенням Кабінету Міністрів України було внесене у «Перелік напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах». Слід визнати, що в академічних колах й ширшому суспільстві ця подія залишилася радше непоміченою, а ті, що її зауважили, навряд чи вважали її показовою, аби говорити про ментальний землетрус в академічному світі. Тим не менше, повернення відбулося, і тим самим Україна, хай навіть мимоволі, зробила ще один, хай навіть запізнаний, крок до «прощання з імперією», до подолання травматичної радянської спадщини. У цьому зв'язку визнання богослов'я постає у новому світлі як вияв усвідомлення, що релігійне сумління не є інструментом соціальної інженерії чи приватною віддушиною соціально невлаштованих людей, а спільним добром, суспільним багатством і культурним капіталом, без якого громадянське суспільство у нашій країні ризикує назавжди залишитися тільки далеким і недосяжним ідеалом.

Визнання богослов'я на папері не означало його тріумфального повернення в аудиторії університету. На це було кілька причин. По-перше, брак на території України традиції перебування богослов'я в середовищі університету. По-друге, стійке упереджене ставлення до богослов'я в академічних колах, сформованих в радянській атмосфері зневаги до всього релігійного, як чужорідного і супротивного розуму. По-третє, брак уявлення про концепцію і стандарти богословської освіти на університетському рівні. По-четверте, розгубленість і брак консенсусу самих Церков щодо доцільності інтеграції богослов'я в середовище університету. І, по-п'яте, рішення про визнання богослов'я насправді виявилось половинчастим, оскільки його було зроблено спеціальністю у напрямі «Філософія».

Останнє унеможлиблювало видання випускникам дипломів бакалавра богослов'я, а також утруднювало базову підготовку богословських фахівців. Щоправда, весною 2011 року богослов'я таки стало окремим напрямом підготовки в гуманітарних науках, що нарешті дає змогу університетам творити повноцінний цикл освітнього і наукового богословського вишколу в Україні.

У березні 2005 року нова ситуація з богослов'ям в Україні нарешті стала реальністю. Державна акредитаційна комісія (ДАК) надала Українському католицькому університету (УКУ) у Львові державну ліцензію на підготовку бакалаврів філософії зі спеціальності «Богослов'я». Вже у квітні 2006 року, з огляду на наявність, починаючи з 1999 року, семи випусків богословів, Міністерство освіти і науки (МОН) України надало дозвіл на проведення акредитації програми підготовки бакалаврів філософії зі спеціальності «Богослов'я» в УКУ. Тож у липні випускники богословської програми (миряни, семінаристи, монахи і монахині) першими в Україні отримали дипломи бакалаврів державного зразка. У квітні 2006 року УКУ отримав державну ліцензію на підготовку магістрів богослов'я, а у липні цього ж року Україна вітала своїх перших державно визнаних магістрів богослов'я.

У травні 2010 року відбувся ще один важливий крок у державному визнанні богослов'я в Україні. Згідно з рішенням Вищої атестаційної комісії України, богослов'я було внесене до «Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань». «Богослов'я», як наукову спеціальність, було зараховано до галузі «Філософські науки». Це рішення створило правову можливість відкриття в українських університетах аспірантури та докторантури зі спеціальності «Богослов'я». Воно також відкрило двері до створення в Україні спеціалізованих вчених рад з богослов'я, де українські аспіранти та вчені могли б захищати дисертації на здобуття ступенів кандидата і доктора наук, а вчені з науковими ступенями з

богослов'я, здобутими за кордоном, отримали б законну можливість для їх нострифікації за цією спеціальністю в нашій державі.

На жаль, в Україні досі не створено жодної аспірантури та спеціалізованої вченої ради зі спеціальності «Богослов'я». За таких умов українські громадяни, які здобули богословські наукові ступені в інших країнах, дотепер не мають можливості легалізуватися в Україні за своєю прямою спеціальністю. Відтак, з метою приведення кадрового забезпечення навчального процесу у відповідність до ліцензійних вимог українського законодавства університети, які пропонують богословську освіту, змушені шукати вихід у нострифікації наукових ступенів їхніх докторів богослов'я за іншими спеціальностями – релігієзнавством, філософією, історією. Кандидати і доктори наук зі спеціальності «Богослов'я» з вітчизняними державно визнаними науковими ступенями досі відсутні.

Як оцінити описані тут події? Чи можна вважати їх переломними у відновленні прав і статусу богословської освіти в Україні? Чи зникли німий опір, підозра і байдужість, з якими протягом багатьох років академічний істеблішмент зустрічав питанням Натанаїла: «А що доброго може бути з Назарету?» будь-яку спробу відновити в українському університеті повноцінну богословську освіту? Чи можна очікувати від богослов'я і богословів бажання й уміння творити високі зразки якісної освіти та академічної культури? Чи може духовна освіта відповідати суворим критеріям наукового пошуку та інтелектуальної культури, прийнятим у традиційних академічних колах?

Треба визнати, що богослов'я в Україні ще не здобуло такого авторитету, щоб остаточно зняти з порядку денного цілу низку незручних для себе питань, які проблематизують саму його суть і позицію. Чи є богослов'я взагалі наукою? Чи не є його поява в університетському *curriculum*/і та системі гуманітарних наук якщо й не зрадою, то принаймні неприпустимою слабкістю у відстоюванні вистражданої парадигми раціональності, для якої автономія знання, академічна суверенність науковця не є порожніми звуками? Чи не намагається богослов'я під прикриттям постмодерної кризи раціональності вибороти привілеї й визнання, на які не заслуговує? Чи існує врешті-решт хоч якийсь раціональне виправдання експансії богослов'я і богословів, окрім апелювання до національних традицій, безпеки держави та громадянських прав більшості громадян, які знову відчули себе віруючими і воцеровленими?

Серед інших проблем, пов'язаних із входженням богослов'я у світський університет та освітнє поле України, варто згадати питання ідентичності богословської освіти. Це передбачає прояснення зв'язку між богослов'ям і релігієзнавством, богослов'ям і філософією, делімітацію їхніх предметних ділянок і дослідницьких методів, а також з'ясування зв'язку академічного богослов'я у світському університеті з церковною спільнотою.

Більше того, на прикладі української дискусії щодо місця й ролі релігії в університеті, можна переконалися, наскільки неоднозначним і проблематичним є поняття університетської автономії, наскільки воно залежить від тлумачення цілої групи не менш засадничих понять – таких, як раціональність, університет, знання, світськість, міф, релігія, зрештою, богослов'я.

Сучасний університет та ідея університету

Традиційно європейські університети виконували три основні завдання: здійснювали виховання наступного покоління еліт; забезпечували професійну підготовку для обіймання державних і духовних посад; були творцями і охоронцями спільної культурної спадщини. В модерний час ці три функції розділилися і знайшли своє вираження у британській, французькій і німецькій моделях університету.

«Британський університет» є спільною корпорацією професорів і студентів, передбачає індивідуальну систему навчання й практику тьюторства, розташовується в університетському містечку, плекає родинну атмосферу й почуття приналежності до *alma mater*, наголошує не тільки на академічній успішності, а й на формуванні характеру студента, готує молоду людину не лише для ринку праці, а передусім до життя з іншими людьми, фінансується з приватних

коштів. Традиційно «британський університет» був скерований на виховання нового покоління еліти, неохоче ставився до масової освіти, а тому економічно мусив покладатися на високу вартість освіти, що робило його доступним здебільшого для вихідців з заможних родин.

Перед модерним «французьким університетом», типовими репрезентантами якого стали політехнічні та інші галузеві школи (аграрні, медичні, військові та інші), передусім ставилося прагматичне завдання підвищувати добробут держави. Він може вважатися прикладом одержавлення вищої школи, коли питання наукового вишколу і пошуку підпорядковуються державній доцільності, де індикатором якості «кінцевого продукту» стає спроможність підготувати лояльних державних службовців і галузевих фахівців.

Модерний «німецький університет» теж покладається на державу, як джерело засобів для існування, представника громади та головного отримувача послуг його випускників. Тут, однак, панує переконання, що університет є «ціллю у собі», а не тільки засобом для досягнення інших цілей. Університет існує заради збереження, передання і відкриття знання. А тому він повинен творчо поєднувати навчання з вільним і необмеженим жодними заборонами науковим пошуком. Ідеальними випускниками університету є лояльні і суспільно свідомі громадяни, які не є тільки виконавцями вузьких професійних функцій, а експертами, здатними інтегрувати свою вузьку ділянку в цілісне бачення людського і суспільного життя. З іншого боку, втручання держави необхідне для запобігання виродженню університету в касту однодумців, для творення інституційної культури на засадах наукової змагальності, а не однорідності думки.

Як бачимо, континентальний університет у його сучасній формі науково-дослідницької установи мав традиційно тісні зв'язки з державою і відносно віддалені зв'язки з ринком. Тепер, коли під впливом наступу ринку держава стає слабшою, університет опиняється під питанням. Відбувається переозначення його ролі та місії, як суспільного інституту. За університетом все частіше закріплюють роль двигуна економічного росту, чинника підвищення економічної конкурентоспроможності й постачальника кваліфікованих працівників для «економіки знань».

Наскільки завдання, що покладаються на університет в глобальну добу, відрізняються від тих завдань, які він був покликаний виконувати за початковим задумом? Або, як це питання сформулював Марек Квієк: «Чи можна традиційну «ідею університету» переформулювати в такий спосіб, щоб університет не виродився в «інститут-оболонку»¹ в наш час?» [Квієк, 6: с. 17]. Якою мірою університет зможе поєднувати традиційні функції безстороннього служіння істині, формування національно свідомих і відповідальних громадян, з новітніми задачами доби відкритих економік, які все більше спонукають цей інститут перетворюватися в ділову установу?²

Все більше поширення здобуває відверто економічне бачення ролі вищої освіти. Змінюються критерії оцінки результатів діяльності університетів з наголосом на їхній спроможності підготувати фахівців, здатних оперативно реагувати на мінливий ринок праці і пристосовуватися до змінних умов динамічних економік. Науково-дослідна діяльність має бути

---

¹ Варто згадати про поняття «інституту-оболонки», яке сформулював Ентоні Гіденс: «Куди тільки ми оглядаємося, скрізь бачимо на видноколі інститути, котрі зовні здаються такими самими, що й раніше, і носять свої старі назви, але внутрішньо вони сильно переродилися. Як і колись, ми говоримо про націю, сім'ю, роботу, традицію, природу, немовби вони такі самі, що й у минулому. Але ж вони зовсім не ті. Зовнішня оболонка збереглася, але їхній «інтер'єр» змінився – і так діється не тільки в США, Британії та Франції, а майже всюди. Їх я називаю «інститутами-оболонками» – це інститути, що втратили адекватність завданням, виконувати які вони були покликані від початку» [Квієк, 6: с. 17].

² «Виковування національної ідентичності, роль нації як вмістилища історичних, наукових і літературних досягнень та насадження національної свідомості й вірності співгромадянам вже більше не достатні для виправдання існування інституту університету. Але й підготування «дисциплінованої та надійної робочої сили» не відповідає запитам нової глобальної економіки, котра невідступно потребує працівників, здатних швидко вчитися, творчо й продуктивно працювати в командах. У той же час нікого зараз не задовольнить і безстороннє шукання істини вченими, якими керує цікавість у традиційному сенсі слова, як *raison d'être* університету. Ні служіння істині, ні служіння нації нині більше не виправдовують існування університету; насправді, жоден із цих мотивів навіть не згадується в сучасних дебатах на глобальному чи європейському рівні» [Квієк, 6: с. 22].

підпорядкована економічній доцільності і підвищенню показників конкурентоспроможності європейської економіки.

Обговорення місця богослов'я в українській вищій школі не може розглядатися в ізоляції від загальних тенденцій розвитку пізньомодерного університету. Як слушно зауважує Марек Квієк [Квієк, 5], майбутній вигляд університету залежатиме від того, на користь якої моделі буде зроблений вибір із початком епохи глобалізації. В умовах глобалізаційного й ринкового тиску, коли роль держави в регулюванні суспільного сектору зменшується, університет може стати однією з перших жертв цієї відмови від патерналістської опіки держави. Безперечно, що поряд із втратою певних привілеїв новий університет здобуде більше свободи і самостійності. Чи знайдеться в такому емансипованому університеті місце для некомерційних спеціальностей, на зразок класичних мов, філософії, богослов'я, медієвістики та інших гуманітарних дисциплін? Залишається сподіватися, що поряд із ринковими мотивами завжди знайдуться якісь інші фактори (релігійні, культурні, національні тощо), які уможливлять присутність некомерційних дисциплін в університетському *curriculum*'і.

Відтак, у пошуку відповіді на питання повернення богослов'я на університетську орбіту в Україні надалі будемо відштовхуватися від розуміння університету як спільноти студентів і викладачів, об'єднаних спільним прагненням до знань, до розуміння світу і місця людини у світі, яке виходить за межі конформізму з інтересами будь-яких партійних, суспільних чи ідеологічних груп. Справжній університет повинен об'єднувати людей, відданих ідеї пошуку істини й знання як способу інтеграції людини в буття світу у найбільш адекватний спосіб, істини як цінності, яку неможливо зредувати до інтересів влади, грошей і пристрасті – злих геніїв людської долі. Університет покликаний вносити *розумність* у людське життя, артикулюючи через своїх вихованців раціональні критерії облаштування людських справ і проектів. Він стає простором спілкування людей на підставі свободи від впливу нераціональних чинників і відмови від будь-яких форм тоталітаризму чи авторитаризму.

До чого тут богослов'я? На мою думку, ідея трансцендентної істини як ідеальної умови збіжності інтелектуальних запитів різних людей³ і передумови академічних свобод знаходить в ідеї Бога, трансцендентного щодо всіх політичних, етнічних та національних відмінностей, свого могутнього союзника, отримує в ній своє остаточне виправдання. Саме такий Бог постає у досвіді та об'явленні Ісуса Христа. Тож чи не заслуговує вдумливе і критичне вивчення змісту цього досвіду гідного місця у спільноті, яка виростає на культурному ґрунті християнства не просто силою факту, за збігом обставин, а завдячує своїм *raison d'être* і своїм *causa finalis* саме християнському розумінню Бога?

Богослов'я в Університеті

Тож куди сьогодні повертається богослов'я в Україні? В який університет? Елітарний, прагматичний, дослідницький, підприємливий? Ще якийсь? А, може, праві ті, хто відстоює доцільність збереження практики відокремленості богослов'я від університетського середовища і підготовки богословів через систему духовних академій і семінарій?

Для України, чия традиція спілкування між університетом і богослов'ям довгі роки складалася під впливом російської системи духовної і світської освіти, такий погляд не є новим. Адже на відміну від європейської ситуації, від самого початку російський університет був позбавлений досвіду спілкування з інститутом Церкви. В російському університеті ніколи не

---

³ «В самом деле, университет призван без страха, без предрассудков, без компромиссов открывать свои двери всем приходящим, если только приходят они во имя Истины; мирить самые различные, порой ни в чем не совпадающие между собой взгляды, привычки, складывающиеся ума, а также создавать атмосферу, которая бы в полной мере способствовала развитию мысли и эрудиции в их самых оригинальных и запоминающихся формах, в их самых ярких и всесторонних проявлениях. Тем самым основная задача университета – свести многое в одно, и добивается он этого ... благодаря действиям, основывающимся на глубоком понимании предмета и неусыпной нетерпимости к любому проявлению агрессии и фанатизма» [Ньюмен, 11].

існувало богословського факультету⁴. Богословська освіта здійснювалася виключно в мережі семінарій і духовних академій. І навіть коли у 1905 році провідні церковні інтелектуали виступили з пропозицією радикального реформування вищої духовної школи і створення поряд з духовними академіями «університетських православних богословських факультетів», їхня ініціатива нашохла на прохолодність світських інтелектуалів. Більше того, «в то время как вопрос о богословских факультетах активно обсуждался в печати, Комиссия по выработке нового университетского устава 22 января 1906 г. высказалась за упразднение в университетах кафедр богословия», покликаючись на декларовану Маніфестами 1905 року «свободу совісті» [Богданова, Клементьев, 2]⁵.

Після розпаду Радянського Союзу ситуація в Росії кардинально змінюється. Церква починає творити нову реальність освітніх стосунків з університетами, аналогів якій ще не було в російській історії. Насамперед, варто зазначити, що в Конституції Російської Федерації не має жодної згадки про відокремлення школи від церкви, хоч чітко проголошується, що Росія є світською державою. Конституція ж України досі зберігає ленінську норму про відокремлення школи від церкви. Таким чином, на відміну від України, у Росії релігійні організації можуть ставати засновниками вищих навчальних закладів з правом проходження процедури акредитації і видання дипломів державного зразка⁶. Одним з наслідків цієї ситуації стало створення Православного Свято-Тихонівського гуманітарного університету (ПСТГУ) – православного аналога католицьких університетів Заходу.

У 2002 році Міністерство освіти Російської Федерації затвердило поліконфесійний освітній стандарт зі спеціальності «Теологія». Цей стандарт передбачає можливість освітнього вишколу спеціалістів з теології за трьома профілями: християнська, ісламська та юдейська теологія. Завдяки цьому чимало вищих навчальних закладів Росії, зокрема світських, відкрили богословські факультети і кафедри⁷. Викладання спеціалізованих богословських предметів і церковної історії здійснюють фахівці, що їх рекомендують повноважні органи відповідних релігійних організацій та затверджують навчально-методичні структури університетів.

Пропозиція запровадити богослов'я як навчальну і наукову спеціальність у російську систему вищої освіти продовжує трактуватися в певних академічних колах Росії як клерикалізм, підміна науки міфологією, замах на світський характер держави. Найбільш представницьким речником невдоволення і захисником арелігійної концепції раціональності стала група з десяти російських академіків на чолі з двома лауреатами Нобелівської премії – Віталієм Гінзбургом і Жоресом Алфєровим. Вони у 2010 році звернулися до Президента РФ із закликом «зупинити експансію церковників» у світ освіти і науки. Є чимало інтелектуалів, які симпатизують позиції академіків, навіть не поділяючи їхнього атеїстичного світогляду. На думку цих людей, будь-яке зближення православної церкви з державою викликає підозру щодо бажання церкви вирішувати свої справи руками держави⁸.

Таким чином, ситуація навколо присутності богослов'я в університеті стимулює три різновиди запитань: по-перше, питання про світськість, що вона означає, а що ні; по-друге,

---

⁴ «Есть в нашей жизни то, в чем Россия не по хорошему уникальна: ни в досоветские годы, ни в послесоветские в наших университетах не создавали богословских факультетов» [Кураев, 7].

⁵ «С удивлением и прискорбием нужно еще констатировать, что наши Университеты обнаруживают явное и, иногда, принципиальное нерасположение к самой идее включения богословских факультетов в свой состав», – зауважив професор Санкт-Петербурзької Духовної академії Николай Глубоковскій [Богданова, Клементьев, 2].

⁶ «Лицензии на право ведения образовательной деятельности образовательным учреждениям религиозных организаций (объединений) выдаются по представлению руководства соответствующей конфессии» [Федеральный ..., 14].

⁷ В цілому православну теологію станом на 2006 р. викладали у 32-х ВНЗ Росії, з яких 24 – державні університети.

⁸ «Церковь использует или стремится использовать именно государственные бюрократически-правовые механизмы для создания благоприятных условий расширения своей социальной базы (законодательное закрепление «особой роли» православия; антисектантская политика, активные попытки внедриться в систему светского образования и т. д.). Декларируя перед обществом свой особый ценностный капитал, Церковь на деле не способна использовать его без содействия государства» [Куренной, 8].

питання про науковість богослов'я й критерії раціональності; і, по-третє, про відношення між авторитетом Церкви, її присутністю в університеті та свободою інтелектуального пошуку, зокрема в богослов'ї. Найважливішим, на нашу думку, є питання затребуваності богослов'я і богословської проблематики у середовищі сучасного університету. Чи можна говорити про наявність інтелектуального запиту на богослов'я, співзвучного з питомим призначенням людського розуму?

Йозеф Ратцінгер у праці «Вступ до християнства», щоб проілюструвати становище богослова серед своїх сучасників, вдався до образу середньовічного паяца, мислення, мова та вбрання якого видають у ньому людину, необізану з тими проблемами, якими живе реальний світ [Ратцінгер, 13: с. 10-12]. Цей образ з усіма його недоліками змушує нас замислитися про інтелектуальну «атрактивність» богослов'я і богословів у середовищі сучасного університету.

Просвітницька ідея науки і раціональності, під впливом якої все ще перебуває наша вища школа, гартувалася у певному протистоянні з християнським баченням розуму та його покликанням у світі. Вже у пізньому середньовіччі тогочасні інтелектуали сприймали богословські догматичні диспути за зразком дискусії «гостроконечників» з «тупоконечниками» зі Свіфтових «Мандрів Гулівера». Зрештою модерна ідея раціональності стала арелігійною і сягнула своєї кульмінації у твердженні Канта, що Бог може бути об'єктом практичного, і ніколи – теоретичного розуму. Теоретичний розум натомість знаходить своє оптимальне застосування у математиці, природничих науках та критичній філософії.

Традицію взаємної недовіри між модерним розумом і вірою можна подолати шляхом прояснення чітких меж предметних ділянок і пізнавальної методології богослов'я та системи «іманентних» наук. З богословського боку, центральним внеском у розширення ідеї раціональності є богослов'я Воплочення. Одним із його завдань є відновлення благоговійного ставлення до видимого світу, унаочнення його глибини й здатності бути богоносним при збереженні інтегральності природознавчих і гуманітарних наук. Розширення ідеї раціональності й істини не означає накладення якихось зовнішніх обмежень на питому діяльність розуму в природному порядку буття чи введення в неї магічних елементів. Воно радше аксіологічно переорієнтовує діяльність розуму з ідеології *libido dominandi* на ідею служіння людині, що є образом і подобою Божою.

Богослов'я зможе постати перед людським розумом, втіленим в іманентних науках, не як їхній ментор чи наглядач, законодавець їхніх методів та цілей, а як відкриття людського розуму і мислення на іконічну присутність Бога у світі. Богослов'я не може розповісти природознавцю, як функціонують закони природи. Але воно допоможе йому побачити в природі не сирівець, що служить задоволенню людських пристрастей до панування, а унікальний Божий винахід, який заслуговує на благоговіння, захоплення й збереження. Іншими словами, дозволить побачити у дереві не просто майбутній стіл, а й естетичний об'єкт, чи навіть дар Божий. Богослов'я може стати вірним союзником філософії у проекті відновлення «віри в людину», яка істотно похитнулася під впливом травматичних досвідів минулого століття, зміцнюючи здатність людини протистояти різноманітним маніпуляційним технологіям та намаганням втиснути її у різноманітні схеми знеособлення. Будучи скерованим на людину як «трансцендентальну істоту», якій надто тісно у схемах причинно-наслідкових зв'язків, що ними за звичкою оперують для пояснення людської дійсності «іманентні науки», богослов'я може допомогти природному розумові, без зради притаманних йому автономії і цілісності, *органічно* інтегрувати у свої дослідницькі перспективи транспозитивістську орієнтацію та ціннісний етос служіння. У такому підході виявляється здорове критичне усвідомлення науковим духом своєї скінченності та необхідності рахуватися з пошуком більш цілісного сприйняття світу⁹.

⁹ «Наука уже давно (со времен Канта или уж по меньшей мере с теоремы Гёделя или "принципа неопределенности" Гейзенберга) умеет собственными методами определять свои принципиальные границы, доказывать свою неполноту. Наука не может найти Бога. Она может найти лишь повод к своему собственному смирению: в мире и в нас есть нечто, что нельзя описать на языке математики. ...А от смирения до понимания Евангелия уже один шаг. Шаг воли, желающей обрести новый опыт» [Кураев, 7].

У цих обставинах шанс богослов'я полягає у його здатності бути міждисциплінарним, відкритим на діалог з іншими науками¹⁰, скажімо, шляхом адаптації у свій *curriculum* курсу вищого природознавства, який би ознайомлював сучасного богослова з найновішими теоріями про походження всесвіту, індетермінованість руху квантових частинок тощо. Богослов'я також не повинно забувати про прикладний вимір своїх запитів, особливо коли це стосується оцінки досліджень у сфері генних та біотехнологій, медичних досліджень, спрямованих на вивчення феномену людської смерті чи терпіння, пересадки органів чи репродуктивного здоров'я.

Українському суспільству вкрай потрібні інтелектуали з питомо богословською освітою. Адже справжній богословський вишкіл передбачає інтеграцію всієї системи знань і вимагає від такого інтелектуала компетентності й широти поглядів, яка не є обов'язковою передумовою жодної іншої ділянки людських знань. Філософія, історія, мови, суспільні науки, культурологія, природознавство мають бути невід'ємною частиною богословського вишколу. Цінність і відповідальність богослова полягає у його здатності до критичного діалогу та *голістичного* мислення. І саме це є неодмінною умовою становлення справжнього інтелектуала. Присутність в університеті богословського факультету, як альтернативної форми інтелектуального життя, збагачуватиме і стимулюватиме академічне середовище усього університету.

Університетське богослов'я і Церква

Присутність богослов'я в університеті веде до питання про поширення на богословів принципів академічної автономії, без дотримання якої неможливо уявити собі повноцінного університету¹¹.

Чи можлива форма присутності Церкви в університеті, яка не зв'язує академічного сумління науковців, не нав'язує їм наперед результатів наукових досліджень¹², і, водночас, дозволяє їй нести відповідальність за ідентичність богословського вишколу молодих людей, які богословствуватимуть від імені цієї Церкви? Адже, як стверджує білоруський науковець Григорій Довгялло, конфесійність має залишатися необхідною умовою повноцінної богословської освіти у світському університеті. На його думку, «університетське богослов'я і в кадровому, і у змістовному відношенні повинне куруватися конкретною конфесією, інакше не

---

¹⁰ «Он [університет] действует в качестве высшего судьи между истиной и истиной и, учитывая природу и важность каждой из них, расставляет их по старшинству и значимости. Какой бы обширной и благородной ни была та или иная область знания, он никогда не занимается исключительно ею; вместе с тем нет той научной сферы, которой он готов был бы пожертвовать. Он одинаково уважителен и лоялен к правам, предьявляемым литературой, физическими исследованиями, историей, метафизикой, теологией. Он не выделяет ни одну из этих наук и способствует развитию каждой из них так, как она того требует и заслуживает. Он полагает для себя естественным и необходимым содействовать католической церкви, но при этом он сродни королевскому судье, который, с одной стороны, подчиняется королеве, но с другой, вершит суд между королевой и ее подданными» [Ньюмен, 11].

¹¹ «В занятии науками, где истина выявляется человеческим интеллектом, необыкновенно важно, чтобы исследователь был свободен, независим, чтобы действия его были не стеснены и чтобы он имел возможность беспрепятственно уделять все свое внимание, всю силу своего ума предмету исследования, не отвлекаясь и не реагируя всякую минуту на обвинения в безрассудстве, на предупреждения не вести себя сумасбродно и не будоражить общество своими открытиями» [Ньюмен, 11].

¹² «И что же, Церковь себе изменила? Наложила запрет на интеллектуальную активность? Ровно наоборот: то было время университетов, то был классический век схоластов. Не это ли превосходный пример мудрости и терпимости Церкви в отношении философских изысканий? Если и было время, когда раскрепощенный человеческий ум предавался буйству мысли, то именно в ту эпоху. Когда, скажите мне, был человеческий разум более пытлив, более любознателен, более дерзновен, чем в то время?! Какие только вопросы не исследовались проницательными умами тогдашних метафизиков! Была ли хоть одна гипотеза, которая принималась на веру? Хоть один постулат, который бы досконально не изучался, не предстал во всей своей наготе? ... И что, разве Церковь держала философию в строгости? Нет, хотя философия была метафизической и ей подчинялась. Это было время, когда Церковь пользовалась несокрушимым авторитетом и при своей власти могла без труда уничтожить научный дух огнем и мечом, – тем не менее она сочла нужным прибегнуть к логике, к силе аргумента, она сказала: «Есть разные точки зрения, но мои аргументы сильнее». Она послала своих полемистов на арену философских ристалищ» [Ньюмен, 11].

уникнути еклектики псевдорелігійності, а потім і окультизму, що не має нічого спільного зі справжнім богослов'ям як наукою... Позаконфесійного богослов'я не існує, це профанація. В цьому – особливість організації світської богословської освіти: вона опиняється на межі церковного і світського навчальних закладів. З одного боку, університетський факультет чи інститут богослов'я повинен дотримуватися академічних свобод, а з іншого – сповідувати догматичні зобов'язання перед тією церквою, від імені якої він навчає богослов'я» [Довгялло, 3].

У західноєвропейській традиції університет утверджував свою тотожність у діалозі з Церквою. У свій час, як стверджує Віталій Куренной, саме Католицька Церква «забезпечила загальноєвропейський характер університетам, коли зняла будь-які місцеві обмеження на вільну циркуляцію знання і переміщення студентів і викладачів по всьому простору «християнської ойкумени». ...університету не відомі територіальні кордони, коли вони санкціонували для своїх випускників право «*licentia ubique docendi*» – «право викладати всюди» [Куренной, 9]. Водночас, не бракує конфліктних ситуацій, в яких опиняються Церква і університет, чи навіть Церква в особі єпископа і богословських факультетів в особі окремих богословів чи керівництва. Таких протистоянь не бракувало раніше, не бракує і в наш час¹³. Тож чи існують принципи, які дозволяють у творчий спосіб регулювати стосунки між Церквою та університетом, особливо в ділянці богослов'я, які не наражають академічне середовище на небезпеку втрати притаманної для нього автономії, але й не дають богословам перетворитися у небожителів з вежі зі слонової кості, без жодного зв'язку з духовною ідентичністю і соціальним досвідом Церкви?

Цікаві міркування на цю тему знаходимо у статті Йозефа Ратцінгера «Церква, екуменізм і політика: новий досвід в еклезіології» [Ратцінгер, 12]. Починає він з обґрунтування християнського походження сучасної ідеї політичної свободи. Передумовою свободи є утвердження здорового дуалізму між Церквою і державою, що виявляється у відокремленні сакрального і політичного авторитетів. Іншими словами, крайнощі рано чи пізно приводять до виродження свободи.

Теократія, яку блискуче змалював Достоевський в образі Великого Інквізитора з «Братів Карамазових» [Достоевський, 4], забуває, що християнська віра – це відповідь Богові, який не хоче купувати любові й послуху людини за ціну її дочасного щастя, психологічного комфорту чи земної слави і влади. Пригадаймо собі звинувачення, які кидає Великий Інквізитор в обличчя Христові, що той, мовляв, забажав й очікує від людини свободної любові, замість того, щоб перетворити її на слухняного раба, вдовольняючи її тілесні потреби і зв'язуючи її сумління рабським страхом перед Божою всемогутністю, виявленою у чудодіяннях.

Над цією проблемою розмірковував Анрі де Любак, коли намагався пояснити зміну в духовному досвіді людини при переході від апостольських часів, коли людина переживала Євангеліє як силу звільнення і розкріпачення, утвердження її високої гідності й покликання, до постсередньовічної доби, де людина все гостріше переживає християнську новину як тягар, який сковує людський дух та його творчі можливості? [де Любак, 10]. Не безневинними в цьому процесі були й самі християни, які не завжди, за висловом Сергія Аверінцева, зберігали належну «дистанцію до всіх сторонніх щодо нього [християнства] цілей» [Аверинцев, 1], забуваючи, під впливом теократичного мислення, що Боже Царство не від світу цього.

Але, як стверджує Ратцінгер, політична свобода неминує зникати і з позбавленням Церкви суспільного авторитету, її одержавленням й перетворенням на придаток державної машини. Це відбувається, коли можновладці намагаються присвоїти монополію на моральну

---

¹³ Широковідомим прикладом є конфлікт між Апостольською столицею і богословом Гансом Кюнгом у 1979 році, коли мова йшла про позбавлення богослова академічної посади в Університеті Тюбінгена. Іншим більш сучасним прикладом став конфлікт у Католицькому університеті Айхштатту, який спалахнув у 2008 році після того, як єпископ Грегор Марія Ганке, як Великий канцлер Університету, наклав вето на вибір Ульріха Гемеля як його нового ректора. В підсумку, Ватикан не затвердив кандидатури ректора. Причиною відмови єпископа визнати нового ректора став факт, що п. Гемель одружувався тричі.

оцінку людського життя. При такій ситуації не уникнути виникнення ідеології як інструменту ціннісної мобілізації й консолідації суспільства. Держава може стати тоталітарною, якщо вона не «зрівноважена вільним й суспільно визнаним авторитетом совісті» [Ратцингер, 12]. Коли такий продуктивний дуалізм зникає, виникнення тоталітарної системи стає дуже ймовірним.

Ратцингер вважає за можливе перенести сказане за аналогією на стосунки богослов'я з Церквою. Якщо церковна влада, на зразок центрального комітету партії, «відкидає автономію богослов'я і залишає за ним лише функцію пошуку доказів того, що стверджує учительство Церкви, богослов'я деградує до рівня партійної ідеології» [Ратцингер, 12]. Сутність всякої ідеології полягає у тому, що вона не залишає місця на новий досвід і відкриття, а намагається підігнати життя під вузький і обмежений погляд на дійсність. Ідеологія занадто логічна, щоб у ній могло вміститися все багатство людського життя і досвіду, надто непрозора, щоб через неї можна було помітити і пережити це багатство. Вона пишається цією непроникною і непроникненною логічністю. Не дивно, що ідеологія по-справжньому не розвивається, а лише дедуктивно розгортається, маючи наперед, тобто ще до будь-якого досвіду, готову відповідь. Богослов одразу ж перетворюється на ідеолога, як тільки починає сприймати нові запитання, що їх неперервно ставить перед вірою людини її життя, за відхилення від «генеральної лінії» чи навіть просто лякається їх.

Треба відкинути думку, що єдиною альтернативою до церковного патерналізму є аномія богослов'я і анархія богослова. Справжньою альтернативою до обох крайнощів є академічна автономія. У цьому світлі і патерналізм, і анархія стають проявами гетерономії, узалежнення людської особи від чинників, які не дозволяють людині вести вільне життя, що відповідає людській гідності. Справжня автономія, як це переконливо відстоював Кант, немає нічого спільного з партикуляризмом. Вона тісно пов'язана з категорією універсальної чинності закону, як необхідної передумови створення простору, в якому можливим стає діалог і компроміс на користь спільного блага. Церква є таким питомим епістемологічним джерелом, законодавцем аксіоматики і життєдайним простором для богословської рефлексії.

Патерналістська система стосунків між Церквою і богословами деморалізує здорову інтелектуальну спільноту. З іншого боку, як ми побачили, «богослов'я не повинно сприймати Церкву як тільки допоміжну організацію, позбавлену духовного змісту», оскільки у такому разі воно перестає відображати духовні основи живої спільноти і стає щонайменше позитивізмом, а то й просто зарозумілим польотом фантазії¹⁴. Богослов потребує життєдайного середовища Церкви. Християнське життя ніколи не починається з прийняття людиною абстрактних моральних орієнтирів, умоглядних християнських принципів. Воно починається з прийняття самого Христа, Його Особи, із зустрічі з Ним. Віра народжується в серці людини не під натиском навіть найбільш невідпорних і залізних аргументів, а коли вона впізнає в іншій людині послідовника і учня Христа. Іншими словами, для кожної людини її християнство мало б бути пов'язане з певним людським обличчям, з певною людською долею, з певним досвідом життя і спілкування людини з Богом. Кожний шлях до Бога – це розкриття *реальності* живого Бога, а не експлікація *ідеї* Бога. Кожен богослов повинен пам'ятати, що християнський наратив про Церкву як ікону Божої діяльної присутності в житті людини, ближчий людському серцю, ніж бездоганно опрацьований теоретичний виклад християнської доктрини. Тільки через відбудову християнської душі у середовищі церковного спілкування християнські метафізичні істини і догматичні формулювання віровчення можуть, за висловом Георгія Флоровського, перетворитися на «логічні ікони» [Флоровский, 15].

---

¹⁴ «У меня нет ни малейшего желания низводитъ университетских профессоров, которым надлежит быть Пророками Истины, до уровня разносчиков нелепых причуд и глашатаев очевидного вздора. Я вовсе не призываю к тому, чтобы они выплескивали на голову своих слушателей ушаты сенсационных идей и открытый, чтобы они, рисуясь и упиваясь собой, учили, пусть и вещам, в основе своей здоровым, молодых людей, которые, побывав всего на нескольких лекциях, увезут с собой в провинцию лишь некие весьма туманные и сбивчивые представления о скороспелых теориях зазнавшегося ученого мужа» [Ньюмен, 11].

На думку Ратцінгера, в стосунках з університетами в Католицькій Церкві ці специфічні взаємини між богословськими факультетами і Церквою виражені у формі *nihil obstat* («нічого не заважає»). «Як представник церковної влади, єпископ не бере позитивної участі у виборі кандидатури на посаду професора, але він має негативну функцію права на заперечення, внаслідок чого найбільш повно виражається свобода богослов'я з одного боку та його зв'язок з Церквою з іншого» [Ратцингер, 12].

Академічне богослов'я повертається в Україну. Повільно, скромно, не триумфально. На богослов'я і богословів не чекають з розкритими обіймами. Надто багато упереджень і перепон: ментального, освітнього, суспільного, правового, навіть релігійного і церковного характеру. Богослов'я повертається в університетське середовище, яке за останнє десятиріччя не раз піддавалося спокусам сервілізму перед «владськими», йшло на відвертий конфлікт з академічною совістю та засадами інтелектуальної свободи і чесності. Богослов'я повертається у суспільство ХХІ століття, перед яким постають виклики глобалізації та ринкового прагматизму, секуляризації і втрати ціннісних орієнтирів. В кінцевому підсумку, найвагомим аргументом на користь присутності богослов'я в університеті буде солідна наукова праця самих богословів. Вони мають показати, як питомо богословська проблематика спроможна творчо доповнити актуальні сюжети гуманітарних, суспільних і природничих наук, збагатити їх несподіваними ракурсами та відкриттями стосовно ситуації людини у світі, в якому людське серце і сьогодні здатне розпізнавати невидиму, сокровенну і водночас реальну присутність Творця. Від самих богословів, їхньої присутності у публічному науковому житті, на конференціях і сторінках наукових журналів, на передовій українського інтелектуального життя – залежить остаточна відповідь, чи знайдуть наступні покоління українських спудеїв богослов'я і богословів в університетських аудиторіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аверинцев С.* Майбутнє християнства в Європі: досвід орієнтації // Софія-Логос: словник. – Київ, 1999. – С.392–399.
2. *Богданова Т.А., Клементьев А.К.* Н.Н. Глубоковский и неудавшаяся попытка объединения в 1918 году Петроградской Духовной академии и Петроградского университета (<http://www.spbumag.nw.ru/2004/07/22.shtml>).
3. *Довгялло Г.* Место теологии в современной системе образования (<http://churchby.info/bel/97/>).
4. *Достоевский Ф.* Братья Карамазовы. – Москва, 1989.
5. *Квієк М.* Місце філософії в університеті. Минуле, теперішнє, майбутнє // *Dydaktyka filozofii u progu XXI wieku. Problemy ogólne i perspektywy* / перекл. з польської Зоряна Рибчинська. Poznan: Humaniora 2002. – С. 11–26.
6. *Квієк М.* Університет і держава. Вивчення глобальних трансформацій / Пер. з англ. Тарас Цимбал. – Київ: «Таксон», 2009.
7. *Кураев А.* Разговор в университете. // Неамериканский миссионер (<http://lib.eparhia-saratov.ru/books/10k/kuraev/missioner/17.html>).
8. *Куренной В.* Власть и Церковь: мотивы и перспективы сближения // Отечественные записки. Журнал для медленного чтения. Выпуск журнала № 1 (1), 2001 (<http://www.strana-oz.ru/2001/1/vlast-i-cerkov-motivy-i-perspektivy-sblizheniya>).
9. *Куренной В.* Дискуссия об университете // Отечественные записки. Журнал для медленного чтения. Выпуск журнала № 6 (14) 2003 (<http://www.strana-oz.ru/2003/6/diskussiya-ob-universitete>).
10. *де Любак А.* Драма атеистического гуманизма. – Милан-Москва, 1997.
11. *Ньюмен Дж. Г.* Христианство и научные изыскания. Лекция для студентов Школы естественных наук. / Пер. з англ. Александр Ливергант // Отечественные записки. Журнал для

медленного чтения. Выпуск журнала № 6 (14), 2003 (<http://www.strana-oz.ru/2003/6/hristianstvo-i-nauchnye-izyskaniya>).

12. *Ратцингер Й.* Богословие и политическая позиция Церкви // Церковь, экуменизм и политика: Новый опыт в экклезиологии (http://www.benediktvi.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1686)

13. *Рацингер Й.* Введение в христианство. – Брюссель, 1988. – С.10-12.

14. Федеральный закон от 13 января 1996 г. N 12-ФЗ «О внесении изменений и дополнений в Закон Российской Федерации «Об образовании» (http://school.edu.ru/laws.asp?cat_ob_no=5953&ob_no=3869&oll_ob_no_to=).

15. *Флоровский Г.* Богословские отрывки // Вера и культура. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 441-459.

Тарас Добко – доктор філософії (Ph.D.), кандидат філософських наук, доцент Українського католицького університету